

הרב אשר קובו (ארכיון התנוונות יד ברעבי)

תיאור הסמכתו של
"ליש גבור הרב אשר
קובו" לרב הקהילה

י"א ובשנת ה'תר"ט וגם שס"ו נדור אנשים חכמים נאים
בימים המליכו את הרב המסורס ליש
נדור הרב אשר קובו (כע"ס שער אשר) ואתו עמו הישיש
הרב חנייה סאפורטה אשר עלה לשמים בחג הסכות ש'
יתר'ו ונשאר הר"ר אשר יחידי נושא משא העם. אך
כזמנו ס"ו עוד שתי לנתרות הזכר אשר לא נוספים ממנו
המה הגבורים הרבנים המופלאים המריקים מפיסם
דברום הנחמדים מזהב ה"ס הרב ר' אברהם ר' דינאיניטטי

"ראש גולת אריאל חמדת ישראל"

ר' אשר קובו, הרב הראשי של סלוניקי, בעידן של תמורות

לאה בורנשטיין- מקובצקי

לאה בורנשטיין-מקובצקי היא פרופ' חבר במחלקה למוורשת ישראל במרכז האוניברסיטאי אריאל בשומרון, החוקרת את תולדות היהודים באימפריה העות'מאנית. שני חיבורים שלה על קהילת חלב עתידיים לראות אור בקרוב.

קהילת סלוניקי הנודעת נחשבה במשך שנים רבות "קהילת האם" של יתר קהילות יוון, ולקהילה השנייה בחשיבותה באימפריה העות'מאנית כולה. מאמר זה מבקש לבחון את אחת התקופות המרתקות בקורותיה, בעידן של תמורות אידאולוגיות וחברתיות, באמצעות פעילותו של הרב אשר קובו, שתקופת כהונתו כרב הראשי של הקהילה חפפה את תקופת ה"תנוימאת" באימפריה: ארגון מחדש באמצעות צווים שחוקק הסולטאן עבדול מג'יד הראשון בשנים 1839 ו-1856, שהעניקו בהדרגה שוויון זכויות לכל נתיני האימפריה.

הרב קובו אמנם הקדיש את מרבית פעילותו באותן שנים לשמירה על קהילתו כקהילה דתית שמרנית, ואולם עם זאת נתפס בחברה היהודית המקומית – כמו גם בקרב שוחרי הקדמה במערב אירופה – כרב סובלני, המכיר היטב את המציאות החדשה המתרקמת בעירו ורגיל בה.

סוחר בדים יהודי בחנותו, סלוניקי (ארכיון התמונות יד בן-צבי)

סלוניקי 1848
(ציור: אדוארד ליר)

"עיר חכמים" בזמן של שינוי

סלוניקי נחשבה קהילת האם של יהודי יוון הן בשל ריבוי האוכלוסייה שבה הן בשל היותה מרכז כלכלי ורוחני. עד עידן הרפורמות, הייתה לקהילה היהודית בעיר אוטונומיה דתית, והיא קיימה בתי דין עצמאיים שדנו במשפטים אזרחיים ודתיים כאחד. כמו במאות הקודמות, נחשבה העיר במידה רבה ל"עיר של חכמים וסופרים". אמנם הרפורמות צמצמו במידת מה את כוחם של בתי הדין היהודיים, אך בסלוניקי העדיפו רוב היהודים להמשיך גם לאחריהן לפנות לבית הדין הרבני כדי לפתור סכסוכים בכל שטחי החיים. רוב תושביה היהודים של העיר היו יהודים ספרדים. מספר יהודי העיר נאמד במחצית הראשונה של המאה ה"ט ב-30,000-40,000 נפש, ובמחצית השנייה של המאה גדל מספרם והגיע לכ-75,000. סלוניקי נתפסה בקרב תושביה ובקרב המבקרים בה "עיר יהודית", והיהודים ריכזו בידיהם את עיקר החיים הכלכליים בעיר, שהוטבו מאוד באותה התקופה.

"המודרנה", שקנתה שביטה בעיר בעיקר במחצית השנייה של המאה ה-19, התבטאה בעיקר במעורבותם של אישים שוחרי קדמה והשכלה – רבים מהם עשירים ממוצא איטלקי – בהנהגת הציבור ובהקמתם של ארגונים ומוסדות סוציאליים וחינוכיים בקהילה, על מנת לקדמה ולשנות במידת מה את אופייה. כך החלה הקהילה עוברת תהליך אטי של מודרניזציה, ובין השאר ניכרה בה פעילותה של חברת "כל ישראל חברים" (אליאנס, כ"ח) ופרחה בה העיתונות, במיוחד זו שנכתבה בלדינו. הקדמה באה לידי ביטוי גם באימוץ סגנון לבוש ובחשיפה לספרות יפה צרפתית, וברכישת שפות אירופיות, בעיקר צרפתית. עם זאת המשיכו יהודי העיר ברובם המכריע לדבוק במסורת, ומעטים בלבד ניתקו עצמם לחלוטין משמירת אורחות דת יהודיים.

רבה הראשי של הקהילה כונה החל ב-1836 "חכם באשי". מינויו נתקבל במסמך ("פירמאן") מטעם הסולטאן שנשלח לקהילה היהודית, ששילמה תמורת המינוי ואף הציעה את המועמד המתאים לתפקיד. החכם באשי לבש – בדומה

לעמיתיו בערים אחרות – בגדי שרד משובצים באותות הכבוד שקיבל מהסולטאן, וטיפל בענייניה הפנימיים של הקהילה ובקשריה עם השלטונות העות'מאניים. הוא אף היה ממונה על הוועדות שניהלו את בתי הספר, את בתי הכנסת ואת האגודות השונות בעיר, כמו גם על בית המטבחים ומינוי השוחטים.

"פוסק הדור" אשר המלך חפץ ביקרו

ר' אשר רפאל רחמים קובו (1798-1874), ששימש רב בסלוניקי במשך כ-50 שנה, נולד למשפחת רבנים מפורסמת ומיוחסת בסלוניקי, ולמד תורה אצל אביו ר' יעקב ואצל דודו, ר' יצחק ברזילי. בלידתו נקרא שמו אשר, והשמות רפאל ורחמים נוספו לו כשחלה בשנותיו האחרונות.

כבר בגיל צעיר נודע כתלמיד חכם, דרשן ודיין, ובגיל 20 בלבד פסק להתיר עגונה, מעשה המעיד על ההערכה העמוקה שלה זכה מצד חכמי עירו. בהמשך יסד את ישיבת "לשכת הגזית", שבה עסקו תלמידי חכמים בלימוד תורה על חשבונם של נדיבים.

הקריירה הרבנית שלו המשיכה לנסוק במהירות רבה, ובשנת 1848 נבחר באופן טבעי למדי לשמש חכם באשי של סלוניקי, תפקיד שמילא עד פטירתו בשנת 1874. במהלך השנים חיבר ספר תשובות ודרשות גדול ומקיף, "שער אשר" (סלוניקי תרל"ז-תרל"ט), הכולל תשובות מגוונות הדנות באירועים ובדיונים שונים שהתעוררו בקהילתו, אך גם כאלו ששלח

נכבדים יהודים בסלוניקי, 1900 בקירוב (ארכיון התמונות יד בן צבי)

סוורים יהודים בסלוניקי בשעת מנוחה, 1900 בקירוב (ארכיון התמונות יד בן צבי)

"חכמות הנצרכות לתפארת אדם": הרב קובו וראשית החינוך המודרני

חרף היותו של הרב קובו רב ודיין הנטוע בעולם המסורת ומקפיד על קוצו של יוד, הצליח ליצור מערכת יחסים טובה גם עם קהל שוחרי הקדמה בקהילה. משום כך הוא לא התנגד לייסוד בית הספר הראשון של חברת "כל ישראל חברים" בעירו, בראשית שנות ה-60 של המאה ה-19.

ב-1862 נכשל הוועד המקומי של חברת כי"ח – שכלל משכילים דוגמת הרב יהודה נחמה ושלמה פרנדז – במאמציו להקים בית ספר בסלוניקי, בגלל קשיים כספיים. בנובמבר 1864 פנה נשיא כי"ח אדולף כרמיה אל הרב קובו, וביקש את תמיכתו בהקמת בית הספר ואת ההגנה עליו מפני מתנגדי החינוך המודרני. תשובתו של הרב קובו הייתה חיובית: הוא התפעל מהרעיון שהנערים ילמדו עברית ויבינו את המקרא בשפתו, ילמדו טורקית, צרפתית, איטלקית ואנגלית "וחכמות הנצרכות לתפארת אדם". ואכן, לאחר קבלת תרומות מעשירי הקהילה הוקם בית הספר לבסוף בשנת 1873, ובית ספר מקביל לבנות נוסד בשנת 1874. באותה שנה כתב הרב קובו לכרמיה: "תועלת גדולה ורב טוב יצא מן הבית הזה לנערי בני ישראל, ואף כי ללשונינו הקדושה אשר נגרעה בחרי אף הזמן" (י' נחמה, מכתבי דודים מייך, סלוניקי תרנ"ג, עמ' 154).

בעזרת הרופא ד"ר משה אלאטיני, ממובילי הקדמה בקהילה, החל הרב קובו גם בארגון מחדש של תלמודי התורה בעירו. ד"ר אלאטיני, שותפו למפעל זה, שיבח את הרב לימים ותיארו כאיש נהדר במידותיו, שידעותיו בתלמוד ובתנ"ך גדולות ומעמיקות, וכי בני הלוויה שלו אף הם אנשים חכמים ובעלי ניסיון. גם ד"ר פרנקל, שהגיע לסלוניקי בדרכו להקים

לקהילות אחרות באימפריה העות'מאנית ומחוצה לה: מנטובה (איטליה), אלג'יר, דופניצה, סראייבו, איסטנבול, סקופיה, דרדניל, מונסטיר (מקדוניה), רוסצ'וק (בולגריה), אלכסנדריה, לאריסה (יוון), סופיה ואפילו ירושלים. פסקים נוספים שכתב, וכן הסכמותיו לפסקים של רבני זמנו, מצויים בספרי שאלות ותשובות נוספים ובהקדמות לספרי רבנים חשובים שנדפסו בחייו. מעבר לפסקים השונים, כולל ספרו הגדול גם את רשימת הגטין שניתנו בבית דינו מי"ב באב התר"ט (1849) ועד ח' בטבת תרל"ה (1874). הרשימה כוללת בסך הכול 349 גטין, וכן רשימה של 34 חליצות.

לפיכך אין פלא שבעיני אנשי עירו – ובעיני רבים מחוצה לה – נחשב הרב קובו מעין "פוסק הדור". כך למשל, גם ד"ר לודוויג אוגוסט פרנקל שביקר בסלוניקי ב-1856 ציין בספרו את סמכויותיו הרחבות של הרב קובו בכל רחבי יוון, כמי שהוא בעל סמכות אפילו להעניש עונש גופני את העבריינים היהודים בקהילות השונות, בתיאום עם הממשלה המקומית. לפיכך אין תמה שדמותו השפיעה על העיר רבות גם מעבר להיבט ההלכתי והדתי הצר.

הרב קובו מעולם לא נזקק לשכר על רבנותו, מאחר שהשתייך למשפחה אמידה מאוד, ונתון זה סייע לו, מן הסתם, להדוף לחצים שונים בנוגע לפסיקתו ולתפיסתו את החיים בעידן של תמורות ואתגרים חדשים. מעמדו הרם קיבל את ביטויו בין השאר בשנת 1859, כאשר ייצג את הקהילה היהודית והיה אחד ממקבלי פניו של הסולטאן עבדול מג'יד בביקורו בעיר. הסולטאן נידב באותה הזדמנות 26,000 גרוש למען הקהילה היהודית ו-25,000 גרוש לטובת בתי ספר ותלמודי תורה, ואף נתן אות כבוד של "מג'דאי" לרב קובו, כפי שנרמז לימים בנוסח מצבתו "אשר המלך חפץ ביקרו".

ד"ר משה אלטשינ, מחנך ופועיל ציבור (ארכיון התמונות יד בן צבי)

את בית הספר המודרני הראשון בירושלים, מציין את ידיעותיו המעמיקות של הרב קובו בתנ"ך ובתלמוד, ואת היותו בעל מידות תרומיות. אם כן, מתברר שבנושא החינוך הצליח הרב קובו לפעול לטובת כל הצדדים, תוך שהוא שומר על יחסים טובים עם אלו ועם אלו.

אומץ, מעורבות ורגישות: פסיקותיו הקהילתיות של הרב קובו

ספר התשובות של המחבר, כמו גם ספרי חכמי זמנו, מלמדים על היקף פסיקותו, שכללה – מלבד שאלות הלכתיות נפוצות כגון דיני עגונה, חזקות, סכסוכים בין סוחרים וכו' – גם חידושים ותקנות בעבור בני קהילתו. כך למשל, כתב הסכמה להתיר חרם שהוטל בסלוניקי מאות שנים קודם לכן, ואשר קבע כי אין להוציא צמר מגבול שלושה ימים סביב העיר, וכי אין למכרו לגוי שעלול להוציאו מחוץ למדינה. בדברי ההיתר שלו, מאריך הרב קובו לדבר על תנאי החיים שהשתנו בעיר מזמן הטלת החרם עד זמנו, וכיצד הסכמה שהייתה לתועלת הציבור בזמן מסוים גורמת בזמן אחר הפסד ונזק לציבור. בעקבות התרתו, הסכימו עמו גם שאר רבני סלוניקי הגדולים.

תשובה ידועה נוספת שלו נכתבה על רקע פעילותן של חברות המיסיון הפרוטסטנטי בקרב החברה היהודית. כבר באלול תקפ"ז (1827) הסכים בית הדין הגבוה של קהילת איסטנבול, ובראשו ר' שמואל חיים, להתיר ספרי תנ"ך שנדפסו על ידי נוצרים בלונדון, וזאת בניגוד לאיסור שהטילו רבני איזמיר בעניין. הרב קובו סבר אף הוא שיש להתיר ספרים אלה, ולא חשש לכתוב כך.

רגישותו החברתית התבטאה בין היתר בתקנה שתיקן על אודות הדירות המוצעות להשכרה בעיר; כך קבע כי הדירות בעיר תושכרנה מראש השנה ועד ראש השנה, ולא באמצע השנה כפי שהיה נהוג עד אז, וזאת על מנת להקל על היהודים המוציאים בלאו הכי ממון רב סביב חג הפסח...

מנגד, הגנתו על ההלכה באה לידי ביטוי שעה שיצא בתקיפות נגד התביעה להכניס תיקונים שונים בהלכה המסורתית. כך למשל, כששאלוהו בשנת תרי"ד (1854) הרבנים מרדכי הלוי

לעיון נוסף:

1. א' לוי, "התמורות במנהיגות הקהילות הספרדיות המרכזיות באימפריה העות'מאנית במאה התשע-עשרה", מ' רוזן (עורכת), ימי הסהר, תל אביב תשנ"ו, עמ' 237-272.
2. י"ש עמנואל, "משפחת קובו רבניה וגביריה", א' רקנטי (עורך), זכרון סלוניקי, ב, תל אביב תשמ"ו, עמ' 81-85.
3. הני"ל, מצבות סלוניקי, ירושלים תשכ"ג.
4. ב' ריבלין (עורך), פנקס קהלות יוון, ירושלים תשנ"ט.

מורטארה ושלמה נסים ממנטובה בעניין אלה המפצירים בהם בעירם לבטל את "יום טוב שני של גלויות" ולעשותו חול כמו בארץ ישראל, פסק חד-משמעית שאין "לשלוח יד ביו"ט שני של גלויות אפילו במלא נימא". רבני מנטובה, יש לציין, שלחו את השאלה גם לרעו של הרב קובו, הרב והמשכיל הסלוניקאי ר' יהודה נחמה, אלא שאף הוא אסר שינוי זה, וכתב בין השאר: "ואם דבר הרבנים הנ"ל (הרב אשר קובו וחבריו) לא יעלו ארוכה לכם, מה תרופה תבקשו לקבל ממני קטן שבתלמידים..."

בשל גדולתו בתורה, נדרש הרב קובו לפסוק גם בסכסוכים מפורסמים שהתעוררו בקהילות יהודיות שבהם פסקו רבים מרבני זמנו בעולם היהודי. כך למשל, נתבקש לדון בשנת תרי"ב (1852) במחלוקת שהסעירה את רבני זמנו בעניין פירות ההקדשות שהקדיש לעניים ולתלמידי חכמים באייר תקפ"ט (1829) הגביר יעקב צמח נסים מבבל, מהקרקות שהיו לו בהודו. רבני ירושלים ודמשק הורו שאין בדברי הצוואה ממש, וכי אין להקדשות חלק ונחלה בנכסי מורישם, ולעומתם רבני ארם צובה (חלב) וטבריה קבעו לקיים את ההקדשות כלשונו והסכימו עמם רבני צפת, איסטנבול ואיזמיר. הדבר הגיע לבסוף גם לבית המשפט העות'מאני, והרב קובו פסק שכל ההקדשות והמתנות והצדקות שעשה הגביר המנוח שרירים וקיימים. חודשים אחדים לפני מותו דן במחלוקת סוערת נוספת שפילגה את רבני הזמן, על אודות צוואת הקאיד התוניסאי נסים שמאמה, שנפטר בליורנו בשנת 1873 עתיר ממון וחשוק בניס, והותיר אחריו צוואה. במקרה זה יצא הרב קובו נגד פסיקתו של הרב שלום משה חי גאגין מירושלים, וביטל את הצוואה. הרב גאגין, בתגובה, הטיח דברים קשים ברבני סלוניקי – ביניהם בר' אשר קובו – אך רבני סלוניקי תקפו אותו בחזקה ותמכו בפסק של רבם האהוב והנערץ.

הרב קובו היה דמות של חכם שמרן ושומר השכלה בו זמנית, שלא חת לעסוק במשפטים מסובכים ולא נרתע ממחלוקות בהלכה כשחש שהוא דן דין תורה לאמתו. עם זאת בולטים ענוותנותו, רגישותו החברתית ומזגו הטוב, תכונות שצוינו לימים בידי אלו שתיארוהו בדבריהם.

מצבת הרב אשר קובו, סלוניקי: "גדול ליאודים אשר המלך חפץ ביקרו"